Cortinarius (Dermocybe) orellanus Fr. non Quél. — przyczyna
licznych zatruć grzybowych w Polsce w latach 1952—55

Cortinarius (Dermocybe) orellanus Fr. non Quél. — cause d'intoxications
fongiques en Pologne en 1952—55

A. SKIRGIEŁŁO i A. NESPIAK

Jesienią 1952 r. w powiatach konińskim i aleksandrowskim uległy poważnym masowym zatruciom gastrycznym 102 osoby, z których zmarło 11.

Masowe wypadki zatruć gastrycznych zwróciły uwagę dra St. Grzymały, który natychmiast przeprowadził w terenie szereg wywiadów lekarskich.

Tylko w jednym wypadku udało się jemu otrzymać nieco suszu przygotowanego z grzybów zebranych jesienią 1952 r., a którego część była w swoim czasie spożyta przez chorych. A. Skirgiełło rozsegregowała powyższy susz, stwierdzając w nim obecność znanych jadalnych grzybów z rodziny *Boletaceae* (około 48%) i *Agaricaceae* (około 51%), w tym grzybów do odrzucenia około 1% (*Boletus piperatus*) oraz grzyba z rodzaju *Cortinarius* około 50%. Próba biologiczna wykonana na zwierzętach przez dra St. Grzymałę dała wynik dodatni: zwierzęta padły.

Wobec potwierdzającego się przypuszczenia, że właśnie grzyby były przyczyną tak licznych zatruć, w latach następnych (1953—56) wzięliśmy udział (dwa razy Skirgiełło i Grzymała, dwa razy — Skirgiełło, Grzymała, Nespiak) w kilku wyjazdach do lasu leżącego w centrum epidemii zatruć w celu zebrania podejrzanych grzybów. Powodzenie dopisało dopiero w październiku 1955 roku, kiedy wystąpił wielki urodzaj grzybów. Zebrano wówczas 25 gatunków grzybów z rodzaju *Cortinarius*.

W tymże roku w tej samej okolicy powtórzyły się dwa takie same wypadki zatruć grzybowych. Tym razem resztę niespożytych grzybów przeanalizował A. Nespiak, stwierdzając w niej obecność grzybów identycznych z poprzednio wysegregowanymi przez A. Skirgiełło.

Z zebrany materiałem grzybowym dr Grzymała wykonał 127 doświadczeń na kotach i królikach. Część zwierząt padła. Trzy próbki, które spowodowały padnięcie zwierząt, poddaliśmy szczegółowej analizie botanicznej. W jej wyniku okazało się, że trującym grzybem był *Cortinarius (Dermocybe) orellanus* Fr. non Quél. (Kühner et Romagnesi, 1953, str. 287)*.

Cortinarius orellanus Fr. non Quél.

(Syn.: *Cortinarius rutilans* Quél., *Dermocybe orellana* Ricken)

Kapelusz o średnicy 6—8 cm, mięsisty tylko w części centralnej, początkowo silnie wypukły, potem rozpostarty, nieraz z nieznacznym garbkim na szczycie; brzegi jego z wiekiem niekiedy odginają się w górę. Skórka dobrze przylegająca do miąższu, sucha, niehygroskopijna, matowa, zamszowato-kutnerowata lub pokryta bardzo drobnymi kosmkami, sprawiającymi wrażenie drobnych łuseczek (zwłaszcza u zdrowych dobrze rozwiniętych okazów); u starszych osobników zamszowość i kosmki zacierają się — pozostaje tylko matowość. Skórka przy brzegu kapelusza bywa spękana w kierunku promienistym i stycznym. Kolor bardzo charakterystyczny, cynamonowo-rudy z odcieniem złotawym (najjaśniejsze miejsca: Oberthür, 1905, Cuir rouge 1), prawie jednolity na całej powierzchni, nieznacznie tylko ciemniejszy ku szczytowi (Bondarczew, 1954, — m 6).

* Po oznaczeniu przez nas grzyba dr Grzymała natychmiast wydał ulotkę pt. „Ostrzeżenie do ludności powiatów konińskiego i aleksandrowskiego“ (Poznań 1957), ostrzegającą przed spożywaniem tego grzyba. W ulotce tej poza opisem podaje on objawy chorobowe występujące po spożyciu grzyba tego gatunku. Działą on szkodliwie „...przede wszystkim na nerki, wątrobę i szpik kostny. Nawet dłuższe gotowanie i suszenie nie niszczy zawartej w grzybie trucizny. Trujący jest zarówno odwar, jak i gotowane grzyby. Znamienny jest tutaj bardzo długi okres od spożycia do wystąpienia pierwszych objawów zatrucia, wynoszący od 3 do 14 dni“

„... na pierwszy plan wysuwa się bardzo silne pragnienie oraz uczucie suchości i pieczenia w ustach. Niekiedy chorzy odczuwają tak silne pragnienie, że wypijają po kilkanaście litrów płynów na dobę.

Do powyższych objawów dołączają się później zaburzenia żołądkowo-jelitowe w postaci nudności, wymiotów, rozlanych bólów brzucha, uporczywego zaparcia, dreszczy bez zwykłej ciepłoty oraz dłużej utrzymującego się uczucia zimna.

Jako dalsze objawy występują bóle głowy, bóle łędźwi i kończyn.

W przypadkach o ciężkim przebiegu może wystąpić utrata przytomności oraz drgawki. Śmierć następuje zwykle po 2 tygodniach,....“.

„Jak wykazały badania, bezpośrednią przyczyną śmierci były zmiany zapalne w nerkach,....“.

Trzon 10—12 $\times$ 1—1,5 cm, pełen, równogruby, często stopniowo zwężający się ku dołowi, nieraz wygięty, gładki, czasem z nielicznymi ciemniejszymi włókienkami, jasnozłotawy. Zasnówka bardzo skąpa, bardzo szybko zanikająca, żółtawa, przybierająca kolor rdzawy od masy zarodników.

Mięszsz gruby w szczytowej części kapelusza, bardzo cienki ku brzegom: jasnoochrowy, złotawo-żółty, połyskliwy. Smak łagodny, zapach nie wyróżniający się; Konrad et Maublanc (1924—1937) podają, że pachnie dość silnie rzodkiewką, Henry (1936) zaś mówi o słabej woni rzodkiewkowej.

Blaszki dosyć grube, rzadkie, szerokie, zatokowato wycięte, z nieznacznym ząbkem, odpowiadające kolorem barwie kapelusza, z odcieniem czerwonym.

Wysyp cynamonowo-żółty do złoto-ochrowo-żółtego (Habersaat, Schw. Pilzfl.).

Podstawki 40—50 $\times$ 9—11 μ , nieco maczugowate, wyraźnie ziarniste, o sterigmach długości 4—5 μ . Pomiedzy nimi występują licznie podstawki płonne zabarwione na kolor brązowordzawy.

Cystidy nie występują ani na ostrzu, ani na powierzchni blaszek.

Zarodniki 9—10 (—12) $\times$ 5—6,3 (—7) μ , delikatnie brodawkowane, eliptyczno-migdałowe, z nieznacznym kończykiem u podstawy, zawierające najczęściej 1—2 oleiste krople.

Srodkowa część tramy złożona z elementów wydłużonych, przeciętnie 15—21 μ grubości.

Nasze okazy *Cortinarius orellanus** doskonale odpowiadają osobnikom zilustrowanym przez Cooke'a (1886—1888, pl. 776/787), który dobrze uchwycił pokrój ogólny i barwę. Właściwą barwę najlepiej można zaobserwować na rysunku Langedo przedstawiającym zupełnie inny gatunek, *Cortinarius malicorius* Fr. (1938 — T. 95, D). Odpowiada na nim nie tylko barwa kapelusza, trzona i blaszek, ale także i pokrój (lecz nie barwa mięszszu i nie zarodniki!).

Bardzo dobrą rycinę dają także Konrad et Maublanc (1924—1937, pl. 148) z tym zastrzeżeniem, że kolor kapelusza jest nieco ciemniejszy od naszego, wpadający w odcień kasztanowaty. Poza tym wszelkie inne cechy, jak również opis grzybów, całkowicie odpowiadają znalezionym przez nas okazom.

Konrad et Maublanc określają smak tego grzyba jako kwaskawy, a zapach — przypominający rzodkiewki. Naszym zdaniem cechy te są zbyt mocno podkreślone, gdyż w naszym materiale nie uwydatniają się tak silnie.

* Ilustracja barwna przedstawiająca pokrój grzyba zostanie włączona do następnego numeru.

Zdaniem wyżej wymienionych autorów grzyb jest jadalny. Twierdzenie swe podtrzymują oni w latach późniejszych (1948, str. 186) mówiąc, że żaden gatunek rodzaju *Cortinarius* nie jest trujący, można je więc jeść bez rozpoznawania gatunków, o ile tylko smak lub zapach nie są przykre. Tamże zaznaczają (str. 210) w związku z omawianiem podrodzaju *Dermocybe*, że żaden z nich nie jest trujący, a przynajmniej nie sygnalizowano wypadków zatruć. Zaznaczają przy tym, że większość tych gatunków posiada małą wartość dla celów kulinarnych.

W opisie (str. 212) spotykamy się z uwagą, że *Cortinarius orellanus* Fr. często mylony jest z *C. concinnus* Karst., jednak grzyby ostatniego gatunku (str. 211) różnią się wybitnie od naszych okazów pokrojem i barwą. Ilustracja, na którą Konrad i Maublanc powołują się (Lange, 1938 — T. 95, C sub *C. uliginosus* Berk. var. *obtusum* Lange), przedstawia grzyb drobny, wysmukły, o pięknym czerwonym zabarwieniu i żółtych blaszkach. Jest to — według nich — dobra rycina. Uważamy, że w danym wypadku nie zaszedł fakt pomylenia naszego grzyba z tym gatunkiem.

Ci sami autorzy podają *C. orellanoides* Henry jako gatunek blisko spokrewniony z *C. orellanus* Fr., z którym również jest często mylony. *C. orellanoides* różni się jednak grubymi blaszkami żyłkowano anastomozującymi oraz trzonem wrzecionowatym, włóknistym, bladoczerwym.

Autor gatunku, Henry, podaje szczegółowy opis gatunku *C. orellanoides*, odróżniając go od *C. orellanus* Fr. na podstawie pokroju trzona, układu blaszek i szerokości zarodników, $9,9-11 \times 8-8,5 \mu$ (Henry, 1937, str. 61—66). Według niego *C. orellanoides* posiada trzon wrzecionowato rozszerzony, często odwrotnie maczugowaty, a nie stopniowo zwężony ku dołowi; ponadto *C. orellanoides* występuje pod bukami. Nieznany mu jest jeszcze jakiś związek chemiczny, pozwalający na wyraźniejsze rozdzielenie tych dwóch gatunków na podstawie barwnej reakcji chemicznej. Cechy *C. orellanoides*, jak widzimy, również nie odpowiadają naszym okazom.

Henry daje także obszerną diagnozę *C. orellanus* Fr. (1936, str. 85). Diagnoza ta tak odpowiada szczegółom budowy naszych okazów, że nie powstaje najmniejsza wątpliwość co do naszego rozpoznania, że mamy do czynienia z gatunkiem *C. orellanus* Fr. Nawet te cechy, które w opisie Konrad et Maublanc (l. c.) naszym zdaniem są przejawskrawione, u Henry są zgodne z naszymi obserwacjami (zapach słaby, smak łagodny — nieco kwaskowaty).

Autorzy francuscy podają stanowiska tego gatunku z lasów liściastych, my zaś zebraliśmy go w ubogim drzewostanie sosnowym z nieznaczną domieszką pojedynczych okazów jałowców i dębów, gdzie w warstwie

krzewinek szczególnie obficie występowały *Vaccinium myrtillus* i *Calluna vulgaris*.

Na ziemiach polskich obecność *Cortinarius orellanus* Fr. została po raz pierwszy zanotowana przez Kaufmanna (1912, str. 205). Swoj opis kończy on oceną smaku i zapachu jako niezbyt przyjemnych i zalicza grzyb do gatunku niejadalnych. Jego zdaniem grzyb ten występuje pospolicie w lasach iglastych i liściastych na Mazurach.

W 1956 roku A. Nespiak stwierdził obecność tego gatunku w tym samym rejonie (Puszcza Piska: Ruciane; droga do wsi Piaski), w suchej części lasu mieszanego (sosna, dąb, grab, leszczyna oraz pojedyncze okazy buków). Jako trzecie stanowisko w Polsce należy wymienić las Głębocki k/Silesina (pow. koniński), gdzie w latach 1952, 1955 i 1956 wystąpił on masowo. Wydaje się prawdopodobnym, że jest to gatunek bardziej pospolity, aniżeli dotąd sądzono. Niestety, pojawy jego nie są rokrocznie jednakowe i nie zawsze tak masowe, jak w lesie Głębockim. Dlatego też dalsze badania nad tym grzybem, a zwłaszcza analiza jego składu chemicznego, zostały odłożone do czasu zebrania odpowiedniej ilości niezbędnego materiału.

Zakład Systematyki i Geografii
Roślin Uniwersytetu Warszawskiego

i

Zakład Fitopatologii
Wyższej Szkoły Rolniczej we Wrocławiu

(Wpłynęło dn. 10.12.57 r.)

RÉSUMÉ

Entre 1952 et 1955, de nombreuses intoxications gastriques et des cas mortels se sont produits parmi la population des districts de Konin et Aleksandrów. A la suite d'enquêtes médicales, il a été constaté que ces intoxications étaient dues à la consommation de champignons inconnus.

Les examens botaniques effectués par les auteurs ont abouti à la constatation que l'espèce *Cortinarius orellanus* Fr. était la cause des décès.

Une analyse botanique détaillée a décelé les ressemblances et différences entre cette espèce et les autres rapprochées par leur forme (*C. malicorius* Fr., *C. concinnus* Karst.). Selon les auteurs français et Ricken on trouve le *C. orellanus* dans les forêts feuillues surtout sous les chênes. Par contre A. Skirgiełło et A. Nespiak l'ont recueilli dans les forêts de pins rares avec peu de chênes et de genévriers.

Dans la littérature mycologique, on ne trouve pas jusqu'à présent d'informations sur les propriétés toxiques de cette espèce, ni sur toutes les espèces du genre *Cortinarius*.

A la fin de leur ouvrage les auteurs citent les stations de ces champignons en Pologne. Trois seulement sont connus: forêt Głębocki près de Slesin dans le district de Konin, ainsi que Ruciane et Piaski dans le district de Mragowo.

La partie de cet article a été présentée pendant la Session Mycologique à Dresne (1957) et a été publiée dans le „Zeitschr. f. Pilzk“. 1957, Bd. 23.

LITERATURA

- Bondarcew A. S., 1954, Szkała cwiętow. Moskwa—Leningrad.
Cooke M. C., 1886—1888, Illustrations of British Fungi. VI. London.
Habersaat E., Schweizer Pilzflora. Bern.
Henry R., 1936, Etude de quelques Cortinaires. Bull. Trim. Soc. Myc. 52 (1): 85—99, Paris.
Henry R., 1937, Révision de quelques Cortinaires (suite). Bull. Trim. Soc. Myc. 53 (1): 49—80, Paris.
Kaufmann F., 1912, Die in Westpreussen gefundenen Pilzen der Gattungen Dermocybe, Myxaciurn, Hygrophorus und Nyctalis. Ber. Westpr. Bot.-Zool. Ver.: 199—233, Danzig.
Konrad P. et Maublanc A., 1924—1937, *Icones selectae fungorum*. Paris.
Konrad P. et Maublanc A., 1948, Les Agaricales. Enc. Myc. XIV. Paris.
Kühner et Romagnesi H., 1953, Flore Analytique des Champignons Supérieurs. Paris.
Lange J. E., 1938, *Flora Agaricina Danica*. III. Copenhagen.
Oberthür R., 1905, Répertoire de couleurs. Paris.

Cortinarius orellanus Fr. non Quél. Pokrój ogólny oraz przekrój dojrzałego osobnika z Puszczy Piskiej

Uwaga:

barwa mięszu powinna być cielistą.

Ilustracja do str. 217 (nr 2, vol. XXVII).

Pinx. A. Skirgiełło